

Aspectes educatius i inserció de drogodependents

Toni Garín*

La reflexió que presento avui aquí és plena de preguntes; i no podia ser d'una altra manera. Probablement aquest plantejament respon a la idea d'educació que aquí s'exposa i també, per descomptat, a la concepció de la pràctica professional amb subjectes drogodependents. Qüestionar els conceptes que defineixen aquesta pràctica, les institucions, les definicions que d'aquests subjectes es fan al llarg de la història... és una tasca difícil però sens dubte necessària. Intentar entreveure l'horitzó cap on ens encaminen i avançar-nos, en la mesura que es pugui, al nostre temps, escapar de les coordenades de la nostra època, ens permetrà sens dubte fecundes reflexions. En algun punt és una tasca impossible però necessària.

Per contextualitzar les reflexions que al llarg de l'exposició es pretén desenvolupar crec convenient assenyalar, prèviament, el marc professional des del qual puc

retre comptes d'alguns dels aspectes educatius rellevants en l'actualitat pel que fa a la inserció de drogodependents. La pretensió és donar testimoni des de l'atalaia que, des del meu punt de vista, suposa el fet de poder desenvolupar l'activitat professional en tres espais destinats a la capacitat social de subjectes drogodependents: el centre de dia, el pis d'inserció i el programa de drogodependències desenvolupat en el Centre Penitenciari d'Homes de Barcelona (Model).

És des d'aquests llocs que he pogut observar els canvis que s'han anat produint en relació amb les característiques que presenten les persones drogodependents. I puc avançar ja d'entrada que gran part dels subjectes que accedeixen a aquests serveis presenten una marginalitat molt més gran que la vista en anys anteriors. L'actual procés tecnològic i de globalització està produint un increment de la segregació dels subjectes amb menys possibilitats d'integració i participació social, i és per això que un gran nombre de persones amb problemes d'addicció a les drogues ja s'hi troben situades en aquesta resta, fonamentada en el desigual repartiment del coneixement i l'accés al saber. L'exclusió social ja no prové únicament de l'accés als béns materials; se situa justament en la ignorància feta crònica, alimentada freqüentment des de les mateixes institucions que atenen els subjectes.

Castells diu que «la fragmentació social s'estén, ja que les identitats es tornen més específiques i

* Toni Garín és director del centre de dia per a drogodependents ABS.

Adreça professional: C/ Llobregat, 83. 08038 L'Hospitalet de Llobregat

augmenta la dificultat de compartir-les»,¹ informació que compartim plenament ja que a l'acció educativa ho constatem amb la pràctica professional diària. Serveix com a exemple la utilització dels grups en les institucions. Aquests grups, que servien com a element regulador de la convivència i de l'intercanvi, estan passant pel que fa a aquesta funció a millor vida. Literalment, això es converteix en una tasca en què és impossible aconseguir els objectius anteriorment assenyalats, i amb freqüència es constitueixen en espais la novetat dels quals consisteix que els subjectes poden anunciar la paraula vertadera. Entenem això com la possibilitat d'expressar lliurement el pensament i l'opinió de cada persona. Desgraciadament, la realitat sovint se situa al costat oposat d'aquella dita que precisa que «un triomfador a la vida és aquell que en cada moment ha pogut expressar el seu pensament». És en aquest sentit que s'extrema la inadaptació dels subjectes drogodependents. La individualitat es radicalitza i es presenta en forma de rabiosa oposició vers els altres, bé pertanyin al grup d'iguals o bé siguin els mateixos professionals. Tot i que això pertany al present, fem ara una aturada que ens permeti observar com s'ha anat construint històricament aquest procés.

El concepte guia per a la primera part de l'exposició serà el de la inadaptació social.

Sobre inadaptació social

«... l'anomenada inadaptació social és una categoria discursiva que s'aplica a aquells subjectes que són vistos com a perturbadors de l'ordre social».²

Així, aquest concepte ha estat tematitzat de forma diferent a cada moment històric. Per tant, ens apareix com a evident la premissa que només podrem entendre el present si ens en distanciem i analitzem les diferents categories, els mètodes, els efectes, les institucions i els models d'acció social que s'han posat en joc fins a avui.

La història de l'educació social en drogodependències entesa com la successió d'esdeveniments que conformen el present, la situem en el naixement de l'estat liberal i burgès, que marca un canvi en la relació entre govern i ciutadà. L'imaginari d'època es modifica, i davant el despotisme i la barbàrie hi ha el regne dels drets. L'estat liberal sorgeix associat al projecte burgès; per això s'hauran d'idear noves formes d'ordre pel que fa a l'aspecte econòmic i a l'àmbit polític. La societat del capitalisme i el mercat lliure desplegarà diferents mitjans per disciplinar les poblacions i educar les masses per tal que acceptin ser excloses de l'accés a la propietat.

El canvi de mentalitat es plasmarà en les lleis i el nou codi penal,

(1) Castells M.: *La sociedad red*. Madrid: Alianza, 1997.

(2) Tizio, H.: «La categoria inadaptació social», a *Pedagogia social*, 1997.

instrument que servirà per veure el canvi de paradigma: les penes sempre seran de privació de llibertat. Se suprimeix el patiment públic. El reclús, com a mirall de la nova societat industrial, pagarà amb el seu temps i el seu treball. Encara que, en realitat, l'estat intentarà fer respectar les noves relacions de propietat i intercanvi.

Davant una tasca tan difícil apareixerà tot un exèrcit de metges, higienistes, filantrops i reformadors socials que pretendran ser portadors de la veritat científica, una instància que pretén ser apolítica, objectiva i imparcial. L'última finalitat, i moltes vegades no explícita, és la d'educar i disciplinar la població amb la finalitat de transformar les formes de vida que no s'ajusten a les necessitats imposades pel nou ordre econòmic. El principi regulador de tot el procés es pot sintetitzar en la frase «l'educació acurada del pobre és la millor salvaguarda del ric».

En aquest context apareixeran moltes definicions respecte als subjectes amb preteses conductes desviades. En nom del «bé» s'executaran desenes d'iniciatives amb la finalitat de modificar l'ànima i guarir els nous mals. Així, veiem com apareix un gran nombre de malalties noves. Però potser és millor il·lustrar-ho amb exemples propis de l'època. Fernando Savater esmenta que un insigne metge anomenat Rush va publicar un tractat anomenat *Investigación de los licores espirituosos en el cuerpo y en la mente* (1785), on defineix els «síntomes» que caracteritzarien el bevedor: insòlita loquacitat, fosc silenci, propensió a

juraments blasfems, immodèstia i enrogiment del nas. No content amb això, va teoritzar igualment sobre la por per ell anomenada «malaltia de la negritud»: una espècie de lepra característica d'un grup nombros d'éssers, es podria dir *humans*? Però no va ser l'únic a fer-ho. Els corrents filosòfics del moment afavorien tot tipus de propostes. S'ha de citar en relació amb aquest mateix tema el doctor Samuel Cartwright, qui, al seu *Informe sobre las enfermedades y peculiaridades físicas de la raza negra*, publicat a Nova Orleans el 1851, comenta com a tret característic «la compulsió irresistible d'aquesta raça a escapar dels seus amos». Sens dubte, però, pel que hi ha de pintoresc en les anomenades noves malalties, en destaca una que fa referència a la bogeria masturbatòria. El 1758, Tissot, metge famós de Lausana, publica *Onania o tractat sobre els desordres produïts per la masturbació*, amb el qual estableix les bases «científiques» per a la consideració d'aquesta pràctica com a malaltia. Serà en el segle XIX quan comença a ser definida com a problema psiquiàtric, cosa que arriba quasi fins als nostres dies en forma de cultura popular i girant a l'entorn de la idea que, almenys, la seva pràctica havia de ser considerada inadequada i pecaminosa.

Definicions de subjecte social

Les categories assenyalades anteriorment seran algunes de les

que definiran la nova ciència. A través del llenguatge, apareixen nous conceptes que contribueixen a crear realitats que arribaran fins als nostres dies i faran incompatibles, per tractar-ne aspectes diferents, la malaltia i la inserció social.

Per entendre quina és l'acció educativa amb drogodependents en l'actualitat, hem de buscar en la història dels conceptes i saber quines pràctiques són inviables, arbitràries o inconsistentes, quines no resisteixen ni un moment i quines, al contrari, estan ben concebudes i posen de manifest una creació de realitat diferent. Per tant, en educació, davant d'un enunciat, la pregunta no és sobre la seva veritat sinó sobre qui pot formular determinades afirmacions, des d'on i per a què.

Si volem formar subjectes actius respecte als seus processos personals, aquests subjectes han de conèixer quines són les referències, què impliquen les definicions de malaltia i inserció social al llarg de la història i les fites que pretenen.

Els corrents filosòfics i tècnics conformen realitats, i, així, l'utilitarisme anglès formulat per Jeremy Bentham és un antecedent imprescindible per entendre algunes de les pràctiques educatives actuals. Substancialment podem dir que la seva principal realització, el Panòptic, és a dir el control per la mirada, l'ull que tot ho veu aplicat a la institució penitenciària, va servir de model i va ser instaurat en altres espais i institucions socials que encara avui tenen plena vigència. Intentaré demostrar-ho.

El principi regulador és senzill: una torre central de vigilància amb vidres que permetin veure-hi des de dins, però impedeixin observar-ne l'interior, crearà en els subjectes la il·lusió de ser permanentment vigilats. A la sostracció social i el tancament dels subjectes s'afegeix l'efecte moralitzador de la vigilància. En concebre el seu model de presó com a edifici perifèric dominat per la vigilància de la torre central, va encertar amb la tecnologia apropiada per a l'exercici penetrant del poder.

L'efecte en els subjectes és el de totalització. És impossible parlar en termes d'inserció social des d'aquests pressupostos. El que incorpora el subjecte servirà per inserir-se —en el millor dels casos— en la institució, però mai en el fora. L'efecte és doblement pervers: tancament formatiu que impel·leix la tornada a l'espai de la presó i impossibilitat de preservar tot el que és propi del subjecte. L'interessat, des d'aquest lloc, només pot respondre respecte a les fites i els interessos de la institució, però difícilment podrà formular el que vertaderament pensi.

Posem un exemple que ho il·lustri: pensem en un grup de persones drogodependents a la presó. Som davant seu i sabem que algunes estan en el programa només pels beneficis penitenciaris que esperen obtenir per romandre-hi. Aquest fet incideix en la modificació de la conducta, en l'abstinència, que han de fer el «bé». Però nosaltres hem de saber que són allí per una altra cosa i, encara que no fos així i comptéssim amb subjectes amb

motivació pel canvi, l'efecte pervers seria idèntic. S'esdevé del mateix espai en el qual es troben; hi és inherent. De les xarxes del Panòptic no s'escapa tan fàcilment. La pretensió educativa generalment mai explícita de la institució ens la descriu Dumont a la seva *Memòria del Panòptic* d'aquesta manera:

«Vetllar per l'educació d'un home és vetllar per totes les seves accions, és col·locar-se en una posició en què es pugui inferir sobre ell com es vulgui, per l'elecció dels objectes que se li presenten i de les idees que es fan néixer d'ell».

Sortir de la institució acostuma a posar de manifest la incapacitat per circular socialment de forma adequada, malgrat sigui aquesta la intenció del subjecte. Probablement atenuat, però no és aquest, potser, el mateix efecte que es produeix en altres recursos i programes per a drogodependents?

Des de l'acció educativa s'imposa el fet d'atendre principalment que no es produeixi la típica situació en què els enunciats dels subjectes van per un costat i les seves accions, per un altre de diametralment oposat.

El que pretenem exposar és que la possibilitat real de canvi passa, precisament, perquè els subjectes disposin d'elements realment habilitats per exposar, per dir, el que pensen i per poder escapar d'aquest univers mecanicista fonamentat en la repetició del «panopticisme». Ara bé, «el subjecte de l'educació és, també, un efecte del

temps, entès com la successió de bifurcacions on les eleccions del subjecte van definint, entre les diverses històries possibles, una trajectòria pròpia. No hi ha, doncs, una sort de «mecànica» de la construcció generalitzable. Hi ha un *tempus particularis* on es resignifiquen els actes educatius. Aquest temps i aquelles eleccions són els enigmes de l'acte educatiu».³

Dos elements conflueixen en la nostra reflexió. Per una banda, la necessitat de crear un lloc des d'on puguem començar a abordar de forma efectiva la inserció social dels subjectes i, per l'altra, donar temps per pensar, per reflexionar.

Només mitjançant una actitud reflexiva que intenti conciliar els dos aspectes en el marc del nostre temps, estarem en la millor disposició per aconseguir l'objectiu que, en relació amb els programes per a drogodependents, defineixen les lleis en la matèria: afavorir la inserció social dels subjectes.

M'agradaria subratllar que l'espai de la presó és el model que va servir per fundar la societat «panòptica», i que el seu principi es va disseminar per tot tipus d'institucions i grups socials: escoles, manicomis, fàbriques, asils, centres de drogodependències... Tant èxit va tenir la seva divulgació que molts dels seus postulats encara avui són vigents. I, en aquests en-

(3) Núñez, V.: *De la educación en el Tiempo y sus Tiempos*. 1997.

tramats socials, hi participem tots, no tan sols els subjectes amb dificultats de circulació social.

El subjecte de l'educació és aquell a qui considerem en disposició de realitzar una apropiació dels continguts culturals que allò social li exigeix. Encara que sabem que, en el present, molts dels subjectes atesos es troben en els programes forçats per la seva situació penitenciarària, les pressions familiars i d'altres causes, des de l'educació es treballa per tal que aquesta situació producte de la necessitat es pugui transformar en una demanda del subjecte.

Aquest trànsit és el que evidencia el que anomenem educabilitat o disponibilitat del subjecte per ser educat, és a dir, conduït. Parlem per tant de concebre un subjecte considerat responsable en l'elecció de les seves opcions, i és aquí on apareix la lògica formulada per Hugo Freda a la frase «La droga no fa el toxicòman, és ell qui fa la droga». L'enunciat il·lustra l'aproximació que s'ha de fer des de l'educació: no des de la determinació de la substància, sí des de l'elaboració que fa el subjecte respecte a l'objecte droga. En aquest punt podem situar també les diferències amb altres discursos, que Fernando Savater il·lustra amb precisió — «Així com la tasca de la medicina és salvaguardar la vida d'allò humà, el de l'educació és salvaguardar allò humà de la vida» — en el sentit de possibilitar els aprenentatges que afavoreixen l'adquisició dels valors i coneixements amb valor de circulació social en una època concreta.

Els reptes actuals per a l'educació amb drogodependents

«Entendámonos: no existe un tiempo social de una sola y simple colada, sino un tiempo social susceptible de mil velocidades, de mil lentitudes, tiempo que no tiene prácticamente nada que ver con el tiempo periodístico de la crónica y de la historia tradicional».⁴

Vèiem a l'inici de l'exposició algunes de les qüestions que defineixen l'actual moment històric i que podríem sintetitzar en la reflexió de Castells: «Les nostres societats s'estructuren cada vegada més a l'entorn d'una oposició bipolar entre la xarxa i el jo». Dinamisme, informació, accés a la tecnologia..., conformement a l'entramat social del moment apareix «un nou mode de desenvolupament de la informació, la font de la productivitat radica en la tecnologia de la generació del coneixement, el processament de la informació i la comunicació de símbols».

Mentrestant, la tensió entre el que és dinàmic i el que és particular del subjecte drogodependent s'accentua com a producte d'estar immers en una xarxa de tractament, on en molts casos la lògica «panòptica» encara té plena vigència. La conseqüència d'aquesta tensió és l'aparició de l'agressivitat i la violència a les institucions en una forma

(4) Braudel, F.: *La historia y las ciencias sociales*. Madrid: Alianza, 1968.

molt més acusada que en el passat. Als centres d'inserció, assistim a la visió de la crisi aguda del vincle social i de l'agreuament de les desigualtats, que, en cas de no corregir-se, poden conduir a la condemna que suposaria fixar un gran nombre de drogodependents als circuits assistencials de per vida. Ens trobem en el llinard on la cronicitat no és donada ja per la substància, sinó per l'encadenament dels subjectes a les xarxes de tractament, en oposició al que podríem anomenar socialment normalitzat.

Hem d'introduir una reflexió sobre la praxi educativa. Amb aquesta finalitat, es fa necessari aclarir què entenem per tal pràctica.

El seu objectiu, en aquest cas, és habilitar les persones drogodependents amb coneixements, sabers i destreses que els permetin integrar-se socialment en el moment històric present. Hem de precisar que parlem d'una actuació particularitzada, que ha de prendre en consideració les peculiaritats del subjecte, encara que no exclouï el fet d'adoptar tècniques de grup o de desenvolupament comunitari.

El treball educatiu persegueix una transmissió de continguts en què el subjecte és qui realitza l'adquisició mitjançant el seu propi esforç i es constitueix, així, en el protagonista de l'acte educatiu.

L'educació social la considerem, per tant, un dret irrenunciable dels subjectes que els permeti fer-se, si més no en un punt, posseïdors del seu destí. La seva tasca se centra, seguint Alain Touraine, en «la defensa del subjecte, en la seva per-

sonalitat i la seva cultura, contra la lògica dels aparells i els mercats, que és la que reemplaça la idea de la lluita de classes».

El moment històric present planteja interrogants per a l'educació que calen fons i les respostes dels quals encara s'han de concretar. D'alguna manera aquí encaixaria la reflexió que fa Marguerite Yourcenar a les seves *Memòries d'Adrià* quan diu: «...els déus ja no hi eren, i Crist no hi era encara, i de Ciceró a Marc Aureli hi va haver un moment únic en què l'home va estar sol». Igualment, nosaltres ens trobem en un encreuament. El «panopticisme» està qüestionat, encara que no en desús, i les noves formes de construir la sociabilitat dels subjectes encara s'ha de definir, i aquest aspecte es constitueix en l'eix central de la reflexió educativa.

Malgrat tot, des de la pràctica professional diària se'ns mostren algunes certeses sobre què hem d'abordar amb els subjectes drogodependents en relació amb el futur de la seva inserció social: la idea de la formació permanent, aprendre a conèixer i a aprendre, aprendre a fer i, per últim, comprendre i acceptar l'altre.

És imprescindible treballar aquests aspectes, que són els punts fonamentals que ens recomana Delors a l'Informe a la Unesco de la Comissió Internacional sobre Educació per al Segle XVI, especialment amb la població drogodependent.

Mitjançant el desenvolupament d'aquests aspectes el subjecte podrà anar reconstruint la seva socia-

bilitat en un entorn que, com ell mateix, està en constant evolució.

Referències bibliogràfiques

ARANA, X. i MÁRKEZ, I. (coord.): *Los agentes sociales ante las drogas*. Madrid: Ed. Dykinson, 1997.

BRAUDEL, F.: *La historia y las ciencias sociales*. Madrid: Alianza Editorial, 1968.

CASTELLS, M.: «La era de la información. Economía, sociedad y cultura», a *La sociedad red* (vol. I). Madrid: Alianza, 1997.

CASTEL, R.: *La gestión de los riesgos*. Barcelona: Anagrama, 1984.

DELORS, J. (coord.): *Educació: hi ha un tresor amagat a dins. Informe per a la Unesco de la Comissió Internacional sobre educació per al segle XXI*. Barcelona: Centre Unesco Catalunya.

PETRUS, A. (coord.): *Pedagogía social*. Barcelona: Ariel, 1997.

NÚÑEZ, V.: «De la educación en el Tiempo y sus Tiempos», text elaborat a partir de la conferència impartida al *Seminario Internacional Construyendo un saber sobre el interior de la escuela*. Buenos Aires, 1997.

SAVATER, F.: *El valor de educar*. Barcelona: Ariel, 1997.

TOURNAINE, A.: *Crítica de la modernidad*. Madrid: Temas de hoy, 1993.

Paraules clau

Inserció

Exclusió social

Inadaptació social

Accés al saber

Drogodependències

Abstracts

En los últimos años estamos asistiendo desde los servicios en la red de drogodependencias a fenómenos que nos plantean nuevos interrogantes. La marginalidad de los sujetos se agrava por el actual momento tecnológico que vivimos y los efectos de segregación que éste produce en los sectores más desfavorecidos. La incidencia en los servicios de atención suele cristalizar en forma de una mayor violencia y agresividad, hasta el punto de tener que reformular algunas de las clásicas proposiciones metodológicas propias del ámbito. Para atender a estas nuevas necesidades se propone un recorrido que incluye, no sólo algunos de los aspectos de las drogodependencias, sino unas reflexiones sobre las nociones de inadaptación social y de sujeto social. Conceptos como el tiempo en la educación adquieren una significación diferente, ya que la velocidad de los acontecimientos nos sitúa en una encrucijada de complicada e incierta resolución.

Au cours des dernières années, nous avons assisté dans les services du réseau de la toxicomanie à des phénomènes qui posent de nouvelles questions. La marginalité des sujets devient plus grave à cause de l'époque technologique dans laquelle nous vivons et des effets de ségrégation qu'elle produit dans les secteurs les plus défavorisés. L'incidence sur les services d'attention tendent à se concrétiser sous forme d'une violence et agressivité plus marquées, à un niveau tel qu'il sera nécessaire de reformuler certaines des propositions méthodologiques classiques propres au domaine. Pour répondre à ces nouveaux besoins, on propose un parcours qui inclut non seulement certains des aspects de la toxicomanie mais aussi des réflexions sur les notions de manque d'adaptation sociale et de sujet social. Des concepts tels que le temps d'éducation acquièrent une signification différente puisque la vitesse des événements nous conduit à un croisement dont la solution sera complexe et incertaine.

In recent years the drug addiction services have witnessed phenomena that raise new questions. The marginality of the subjects is exacerbated by the technological age in which we live and the effects of segregation in the most disadvantaged sectors. Support services are experiencing greater levels of violence and aggression, to the extent that they are having to rethink some of the methods traditionally employed. To respond to these new needs, we examine certain aspects of drug addiction as well as notions of social inadaptation and the social subject. Concepts such as time in education acquire a different significance, given that the speed with which events occur leaves us at a crossroads where the solutions are complicated and uncertain.